

Радослав Цонев
ЗА КОНКУРЕНЦИЯТА МЕЖДУ РАЗГОВОРНИТЕ СЪЧИ-
НИТЕЛНИ КОНЕКТОРИ

Radoslav Tsonev
ON THE RIVALRY BETWEEN THE COLLOQUIAL
COORDINATING CONNECTIVES

Abstract: The subject of the study is the rivalry between the colloquial connectives assigned to the same or different groups of coordinating conjunctions – copulative, adversative (comparative), correlative (disjunctive), which express the same or similar syntactic relations, making it possible to replace them in oral communication.

Keywords: syntax, conjunctions, rivalry, oral communication.

1. Увод

Разговорните съюзни връзки *та, на, ама, ами, пък, ту – ту, хем – хем* и *я – я* са част от групата на съчинителните съюзи в българския език, т.е. свързват синтактично равноправни изкази или части от изказа. Отношението на съчинение и съединяване (паратаксис) между еднородни части, което предават, ги разграничава от подчинителните съюзи, които обединяват синтактично неравноправни единици и изразяват отношение на подчинение и зависимост (хипотаксис).

Според синтактичната свързаност, която изразяват, *та* и *на* се числят към съединителните съюзи като *и* и др., *ама, ами* и *пък* се включват в групата на противопоставителните (съпоставителните) съюзи от типа на *а, ала, но, обаче, само*, а съюзите

ту – ту, хем – хем и *я – я* се отнасят към групата на сложните съотносителни (разделителни) съчинителни връзки¹, каквито са още *или – или, а – а, било – било, ни – ни (нито – нито), ли – или, ли – ли, дали – или* и др.

Предмет на настоящото проучване е конкуренцията между разговорните конектори, причислявани към една и съща или различни групи съчинителни съюзи – съединителни, противопоставителни (съпоставителни), съотносителни (разделителни), изразяващи еднакви или подобни синтактични отношения, което дава възможност за взаимното им заменяне в устното общуване.

2. Употреба и конкуренция между разговорни конектори, причислявани към една и съща група съчинителни съюзи, изразяващи еднакви или подобни синтактични отношения, което дава възможност за взаимното им заменяне

2.1. Разговорните съединителни съюзи *та* и *на* в ролята им на координационни конектори и на частици в изказвания, в които изразяват еднакви или подобни синтактични отношения, което позволява взаимното им заменяне и провокира конкуренцията между тях

Основните случаи, в които съюзните връзки *та* и *на* се конкурират в разговорната реч на книжовния език, могат да бъдат типологизирани по следния начин:

2.1.1. За съединяване:

2.1.1.1. Съединяват еднакви части в изказа, които се изреждат или изброяват, като се посочва, че всички споменати обстоятелства, действия, свойства и др. са налице или се проявяват равностойно, напр.:

*Не искам да чувам за тая / проста та грозна //*²

¹ Отнасянето на изследваните от мен съюзи към тези групи е по класификацията на И. Куцаров, който разделя съчинителните съюзи на три големи групи (съединителни, противопоставителни (съпоставителни), съотносителни (разделителни) съюзи) и две допълнителни (пояснителни и заключителни съюзи) (Куцаров 1999: 358).

² Примерите с разговорна реч са ексцерпирани от мои преки наблюдения и записи на неофициални разговори на роднини, приятели, ко-

*Ного добре го прайши тва / то са чупки / **на** стойки / **на** фигури // Като „денсинк стар“ си //*

2.1.1.2. Свързват изкази с равностойни едновременни и последователни действия, факти, събития, предмети и др., напр.:

*Зимаме и скилитка чесън / копър / и ги запарваме / добавяме малко от дресинга / **та** ше сложим и анишуа / на фокус //*

*Цял ден кво правиши? / сядай / **на** почвай / да не почна ас //*

2.1.1.3. За добавяне на изказ с ново сродно, но по-силно качество или действие, напр.:

*Като седна / и пия / пия / **та** се напия //*

*Ного // Има кола / мотор / **на** чак джип... //*

2.1.1.4. При изреждане на последователни действия за добавяне на последния изказ, който се явява завършващ за поредицата, напр.:

*Първо ше я извикаш / ше я погалиш / **та** тогава ше я гушнеш //*

*Видяхме ги / ама що не ни пуснете / **на** ше си ходим //*

2.1.2. За присъединяване:

2.1.2.1. Присъединяват изказ, в който се изказват нови мисли, които уточняват, допълват или разширяват казаното до този момент, напр.:

*Към два станахме / към три тръгнахме / **та** към девет бяхме вече на морето //*

*Ааа натписани са (поглежда вътрешната част на шапка) / отвътре има / отвътре има табелки / знаят се неговите / натписани са / **на** са и по-големи //*

2.1.2.2. Присъединяват въвеждащ изказ, който осъществява преход към друга тема на разговора или към друг предмет на мисълта, напр.:

*< И: – Сега трябва някой да го поткрепи / иначе няма да го изберат // > Д: – **Та** те вече го поткрепиха от „Атака“ / ше го изберат //*

леги, студенти и информатори от улицата, както и от записи на спонтанна и непринудена реч от телевизионни продукции и радиопредавания.

< Р: – Елиминирам захарите и плодовете / и почвам да тренирам по два пъти на ден // > И: – **Па** ти ше се класираш за олимпиадата така (смее се) //

2.1.3. За съпоставяне:

2.1.3.1. Свързват изкази, в които се посочват някакви несходства или разлики, напр.:

< М: – *Към осем май е раничко* // > Н: – **Та** вие не ставате ли към седем? //

< Д: – *Не / не ми трябва* // > И: – *Абе ти си знаеш / ама си с блуза с къс ръкав / **на** тука вечер си става студено* //

2.1.3.2. Съпоставят изкази, в които се извършват едновременни или последователни действия, напр.:

*Тя се облече / закуси / **та** ти си стой и се мотай още* //
Ако на тебе ти е се едно / на мене не ми е // *Ас отивам / **на** ти / ако искаш* //

2.1.4. За противопоставяне:

2.1.4.1. Обединяват изкази, в които са налице противоположни факти, действия или състояния, напр.:

*От друсането / Бяхме ф последните вагони / уш спални / **та** това друсане ни расказа играта* //

*Те сички други дойдоха / **на** тя си търгна* //

2.1.4.2. Свързват изкази, в които резултатът във втория е обратен на очаквания резултат от действието в първия изказ, напр.:

*Е писна ми / мъчиш се като куче цел живот / **та** накрая нищо* //

*Да / и са звънат горе / **на** кого събуждат* //

2.1.4.3. Въвеждат изказ в крайна позиция, който се противопоставя на всичко казано преди, напр.:

*Съкращават и уволняват яко / **та** дано нас не ни потпукат* //

*Фсичко си беше нарет / **на** с нея нови такси / не знам как...* //

2.1.5. В съчетание с други съюзи или частици за усилване на значенията им, напр.:

*Ного ме обиди и не издържах / **а та** ас не съм от жезезо* //

Те нека се съберат повече / а на децата / дето ги няма / ги отбележете //

2.1.6. За изразяване на хипотактични отношения в изказването (макар и по-рядко) за въвеждане на подчинени обстоятелствени изкази за цел:

Требва нещо да стане / та да се смени //

Дано да си дое // на да ми е по-спокойно и на мене //

2.2. Разговорните противопоставителни (съпоставителни) съюзи **ама** (с фонетични варианти **ема**, **ма** и др.), **ами** (с фонетични варианти **еми**, **ми** и др.) и **пък** в ролята им на координационни конектори и на частици в изказвания, в които изразяват еднакви или подобни синтактични отношения, позволяващи взаимното им заменяне и конкуренцията между тях

Главните случаи, в които се употребяват и се конкурират помежду си съюзите **ама** (с фонетични варианти **ема**, **ма** и др.), **ами** (с фонетични варианти **еми**, **ми** и др.) и **пък** в монологичната, диалогичната и полилогичната разговорна реч на книжовния език, могат да бъдат типологизирани по следния начин:

2.2.1. За противопоставяне:

2.2.1.1. Обединяват изкази, в които са налице противопоставяне, несъвместимост и взаимно изключване на изразяваните действия, състояния или факти и резултатът във втория изказ е обратен на очаквания резултат от действието в първия изказ:

2.2.1.1.1. Когато обстоятелствата в първия изказ са положителни, напр.:

Абе той имаше хиляди възможности / да си я земе / ама не // Правѝ си там неговите фигури //

Ти лесно ше го изключиш / ами после кой ше го фключи //

Той и Ванката се чудеше / пък после се махна / и сега е доволен //

2.2.1.1.2. Когато обстоятелствата в първия изказ са отрицателни, напр.:

Не че не иска да знае / ма смее ли направо да пита //

Купона не струваше / ми добре поне / че имаше повече тене //

*Абе и ас уш не съм / **пък** ме въртнаха с парфюмите //*

2.2.1.2. Въвеждат нов изказ в крайна позиция, който се противопоставя на казаното в предходните изкази, напр.:

*Хиляда пъти си пофторих / записах си даже / **ама** накрая пак забравих //*

*Къде ли не ходи / кой ли не пита / **ми** не стаа и не стаа //*

*Костов заигра с тецовете / Шулева продаде ерепета / тройната коалиция си напрайха вецовете / **пък** после ни лук яли / ни лук мирисали //*

2.2.1.3. Въвеждат самостоятелен възклицателен изказ, който съдържа възражение в диалог и полилог, напр.:

***Ма** нема! // не се / не се затвара //*

*Да бе / **Ами** Реал! / ше ги бият / ако ги набарат //*

***Пък** ние фчера се видяхме! Тук си е //*

2.2.1.4. Въвеждат самостоятелен въпросителен изказ, който съдържа възражение в диалог и полилог, напр.:

***Ма** как така няма да дойдеш? //*

***Ами** / ас къде да ги намера тия пари? // Вие едно време сте ги имали //*

***Пък** ти за много умен ли се имаши? //*

2.2.2. За съпоставяне на изкази, в които се посочва някаква разлика или несходство в изразяваните от тях факти, действия, състояния и т.н., напр.:

*Че показва малко/ показва / **ама** можеше и повече да покаже //*

*Ние ше се справим / **ами** тея не знам //*

*Мааши там с ципа / **пък** как е закопчан / не ти пука //*

2.2.3. За съединяване на еднакви части в изказа, които се изреждат или изброяват, като се повтарят пред всяка част, напр.:

*Не мош да го познаеш / **ама** работлиф / **ама** добър... //*

***Ами** на моренце / **ами** на планина //*

*Шапка им свалям / такава мизерия ф болницата / но лекарите ного добри / **пък** внимателни / **пък** учтиви / да се не надява човек ф България //*

2.2.4. За присъединяване на изказ, в който се добавят нови мисли, които уточняват, допълват, разширяват или доразвиват темата на разговора, напр.:

Антиконспиратори / ама също човек / който претставя конспирации //

Поне три пъти на седмица / по дваиспет лева / скъсах джоба / ми по-добре ми е с автобуса //

Еми да / ефтино е / спокойно / пък и Созопол е наблизно //

2.2.5. Заедно с други съюзи или частици **ама**, **ами** и **пък** се употребяват за усилване на значенията им, напр.:

Няма два лева да се усмихне / ама и той барабар Петко с мъжете //

Не? // Ми то доста време мина //

Ем му е хладно / хем пък да не му фане тука кръста //

2.3. Разговорните съотносителни (разделителни) съюзи **ту – ту**, **хем – хем** (с фонетични варианти **ем**, **хем – ем**, **ем – хем**, **ем – ем** и др.) и **я – я** в ролята им на координационни конектори и на частици в изказвания, в които изразяват еднакви или подобни синтактични отношения, което позволява взаимното им заменяне и провокира конкуренцията между тях

Основните случаи, в които съюзните връзки **ту – ту**, **хем – хем** (с фонетични варианти **ем**, **хем – ем**, **ем – хем**, **ем – ем**) и **я – я** се употребяват и конкурират помежду си в разговорната реч на книжовния език в монолог, диалог и полилог, могат да бъдат типологизирани по следния начин:

2.3.1. За съпоставяне на предмети и явления с противоположни качества и за подчертаване на алтернативност, напр.:

Ту Мартин / ту ас // Зависи / как се падне //

Ем не е лош / ем исперква / кат се ядоса //

Ааа / Пешо я дойде / я не //

2.3.2. За съединяване на части на изказа, които съдържат предмети и явления със сходни качества, или на изкази, които изразяват паралелни действия, напр.:

Не се оставя (смее се) // Ту вафличка / ту шоколатче //

Да я ползва ем за лозниците / ем за дръфчетата //

2.3.3. Съюзната връзка **хем** се използва и за присъединяване на изказ, който допълва или разширява вече казаното в предходния изказ, напр.:

< Р: – *Брат / може ли машината да остане още?* // > <
Ч: – *[Да]* // > < Р: – *[Че ше ми треа за некои дупки ф банята]* //
> Ч: – *Хем може да я ползваи за етажерките* //

2.3.4. Заедно с други съюзи или частици за усилване на значението им, напр.:

Различно // Ту сам ходи / ту и с приятели //
Ще я слушаиш // Хем и таблета си е неин //
Бе не се знае // Я падне / я пък земе та бие //

3. Употреба и конкуренция между разговорни конектори, причислявани към различни групи съчинителни съюзи (съединителни, противопоставителни (съпоставителни), съотносителни (разделителни), но изразяващи еднакви или подобни синтактични отношения, което дава възможност за взаимното им заменяне

3.1. Съюзните връзки **пък** и **па** се използват за съединяване на изкази с равностойни едновременни или последователни действия, напр.:

Дай да погледна / пък да почвам с готвенето / че се замонтах нещо //

Нека да опраим първо багажа / па после ше дойдем //

3.2. В комбинация с **не само** съюзите **ами** и **па** служат за добавяне на допълнителни уточняващи твърдения към първия изказ (**не само... ами и, не само... па и**), напр.:

Не само / че не слуша / ами и бой яде //

Не само мързелуваиш / па и ми наглееш //

Конекторите **пък** и **па** изпълняват някои специфични задачи за съпоставяне, които съпоставителните съюзи **ама** и **ами** не извършват:

3.3. Съпоставяне на две еднакви части на изказа, напр.:

Еее (избира клечка) / егати / уи дръпнах дългата / пък тя късата //

Деца / па и възрастни //

3.4. Съпоставяне на изкази, в които се извършват едновременни или последователни действия, напр.:

*Черно пиперче / олио / да постои ф марината поне два часа / **пък** ти прес това време мош да си прайш десерта //*

*Да тръгнем от стадина / по пътеката / **па** нагоре докъдет стигнем //*

В някои от функциите си на частици **ами** (с фонетични варианти **еми**, **ми** и др.) и **пък** се конкурират с **па**:

3.5. За усилване на изказа (при наблягане на някакъв факт и при изразяване на опасение от нещо), напр.:

***Еми** не знаем //*

***Па** поне пет-шес месеца вече //*

3.6. За усилване на изразителността на въпросителни думи, напр.:

*Мислех си снощи / **как пък** така не можа един път да се обади и да каже нещо нормално?! / Секи път само глупости и проблеми //*

*Се аз да ходя при нея // **Защо па** тя не дойде веднъш //*

3.7. За усилване на несъгласието в края на изказа в диалогична реч, напр.:

*< Д: – Дай я бе! // > Р: – Няма **пък**! // < Д: – Ей / детенце! // >*

*< С: – Върни се веднага! // > Д: – Няма **па**! //*

4. Анализ на езиковите данни

Според традиционния синтаксис съюзните връзки **та** и **па** принадлежат към групата на съединителните съюзи, конекторите **ама**, **ами** и **пък** се отнасят към групата на простите противопоставителни (съпоставителни) съюзи, а съюзите **ту – ту**, **хем – хем** и **я – я** са част от групата на сложните съотносителни (разделителни) съчинителни връзки. В разговорната реч на книжовния език те често се конкурират помежду си в основните си роли – **та** и **па** при съединяване и присъединяване, **ама**, **ами** и **пък** при противопоставяне и съпоставяне, **ту – ту**, **хем – хем** и **я – я** при свързване на изкази, в които са налице паралелни действия в усложнени синтактични конструкции.

Съюзите *та* и *на* могат да се заменят взаимно, когато служат за съединяване на еднакви части в изказа, които се изреждат или изброяват, като се посочва, че всички споменати обстоятелства, действия, свойства и др. са налице или се проявяват равностойно; при свързване на изкази с равностойни едновременни и последователни действия, факти, събития, предмети и др., когато се използват за добавяне на изказ с ново сродно, но по-силно качество или действие; при изреждане на последователни действия за добавяне на последния изказ, който се явява завършващ за поредицата; когато присъединяват изказ, в който се изказват нови мисли, които уточняват, допълват или разширяват казаното до този момент; когато присъединяват въвеждащ изказ, който осъществява преход към друга тема на разговора или към друг предмет на мисълта и др.

Конекторите *ама* (с фонетични варианти *ема*, *ма* и др.), *ами* (с фонетични варианти *еми*, *ми* и др.) и *пък* се конкурират при свързването на изкази, в които са налице противоположност, несъвместимост и взаимно изключване на изразяваните действия, състояния или факти и резултатът във втория изказ е обратен на очаквания резултат от действието в първия изказ; при въвеждането на нов изказ в крайна позиция, който се поставя на казаното в предходните изкази; при въвеждането на самостоятелен възклицателен или въпросителен изказ, който съдържа възражение; когато служат за съпоставяне на изкази, в които се посочва някаква разлика или несходство в изразяваните от тях факти, действия, състояния и др.

Съюзните връзки *ту – ту*, *хем – хем* (с фонетични варианти *ем*, *хем – ем*, *ем – хем*, *ем – ем*) и *я – я* имат сходни семантико-синтактични задачи по отношение на съпоставянето на предмети и явления с противоположни качества и за подчертаване на алтернативност и присъединяването на части на изказа, които съдържат предмети и явления със сходни качества или на изкази, които изразяват паралелни действия, поради което в тези случаи те също често могат да се взаимозаменят.

В разговорната реч на книжовния език понякога съюзи, отнасяни към групата на съединителните конектори, служат за съпоставяне и противопоставяне, а съюзи, принадлежащи към групата на противопоставителните (съпоставителните) съюзи, изпълняват функция на съединяване и присъединяване и т.н.

Така например противопоставителните (съпоставителните) съюзи **ама**, **ами** и **пък** се използват за съединяване на еднакви части в изказа, които се изреждат или изброяват, като се повтарят пред всяка част (*Не мош да го познаеш / ама работлиф / ама добър... //*; *Ами на моренце / ами на планина //*; *Стане сутрин / пък кафенце / пък цигарка / лайф из лайф //* и др.); за присъединяване на изказ, в който се добавят нови мисли, които уточняват, допълват, разширяват или доразвиват темата на разговора (*Колата си е супер / ама е от старите модели //*; *Той бая се измъчи с нея / ами накрая я раскара / писна му //*; *Се едно са / се едно са снимали лице на кукла барби / пък и дрехите са същите //* и др.).

От своя страна съюзните връзки **та** и **па** служат често за съпоставяне и противопоставяне подобно на предимно книжовните съюзи **а**, **но** и **обаче** и на разговорните **ама**, **ами** и **пък** (*Той на брат си не даде на заем / та на тебе ли ше даде //*; *Ного неща напрай за тях / па за себе си нищо не направи //*; *Голем прахосник е / два лева не е донесъл фкъщи / та сега ми се прай на баровец / и черти //*; *Те другите сички скочиха / па него си го беше страх / толкав мъш //* и др.). Прави впечатление, че въпреки голямата семантико-синтактична близост между **та** и **па**, съюзът **та** в много по-голяма степен има съединителна функция, докато **па** се използва в повече случаи като противопоставителен (съпоставителен) съюз.

Характерна за устната комуникация е и конкуренцията между разговорни конектори, причислявани към различни групи съчинителни съюзи (съединителни, противопоставителни (съпоставителни), съотносителни (разделителни), но изразяващи еднакви или подобни синтактични отношения, което дава

възможност за взаимното им заменяне. В комбинация с *не само* съюзите *ами* и *па* служат за д о б а в я н е на допълнителни уточняващи твърдения към първия изказ (*не само... ами и, не само... па и*) (*Не само / че не слуша / ами и бой яде //; Не само мързелуваш / па и ми наглееш //*). В някои от функциите си на ч а с т и ц и *ами* (с фонетични варианти *еми, ми* и др.) и *пък* се конкурират с *па*: за усилване на изказа при наблягане на някакъв факт и при изразяване на опасение от нещо (*Еми не знаем //*; *Па поне петшес месеца вече //*); за усилване на изразителността на въпросителни думи (*Щял да ми плати до месец / Как ли пък не?! //*; *Защо па тя не дойде веднъш //*); за усилване на несъгласието в края на изказа (*Не гледам пък! //*; *Няма па! //*) и т.н.

Показателно за конкуренцията между конектори от различни паратактични групи е съперничеството между съединителния съюз *па* и противопоставителния (съпоставителния) съюз *пък*. Съюзните връзки *пък* и *па* изпълняват някои специфични задачи за с ъ п о с т а в я н е, които съпоставителните съюзи *ама* и *ами* не извършват: съпоставяне на две еднакви части на изказа (*Еее / егати / уш дръпнах дългата / пък тя късата //*; *Деца / па и възрастни //*); съпоставяне на изкази, в които се извършват едновременни или последователни действия (*Черно пиперче / олио / да постои ф марината поне два часа / пък ти прес това време мош да си прайш десерта //*; *Да тръгнем от стадина / по пътеката / па нагоре докдет стигнем //*). Съюзните връзки *пък* и *па* се използват и за с ъ е д и н я в а н е на изкази с равностойни едновременни или последователни действия (*Дай да погледна / пък да почвам с готвенето / че се замотах нещо //*; *Нека да опраим първо багажа / па после ше дойдем //*). Въпреки отнасянето на *пък* към групата на противопоставителните (съпоставителните) съюзи (заедно с *а, ала, ама, ами, но, обаче* и др.), а на *па* (подобно на *и, та* и др.) към съединителните, реално те имат аналогични роли в устното общуване. Налице е конкуренция на съюзите по функцията им и те много лесно могат да се заменят, без да се променя смисълът на изказването, напр.: *Те сички други дойдоха / па тя си търгна //* вм. *Те сички други дойдоха / пък тя си търгна*

//; *Мааш там с ципа / пък как е закопчан / не ти пука //* *вм. Мааш там с ципа / пък как е закопчан / не ти пука //* и т.н.

Съюзните връзки **та, па, ама** (с фонетични варианти **ема, ма** и др.), **ами** (с фонетични варианти **еми, ми** и др.), **пък, ту – ту, хем – хем** (с фонетични варианти **ем, хем – ем, ем – хем, ем – ем**) и **я – я** се употребяват редовно в разговорната реч в съчетание с други съюзи или частици за усилване на значенията им (*Иска документ / а та на него документ дадох ли му? //*; *Друго трябва да е / не може едни да лапат като китове / а па другите да не могат да си платят тока //*; *Няма два лева да се усмихне / ама и той барабар Петко с мъжете //*; *Като са казали / ше го правиш / еми то / ако секи почне да се прай на ударен //*; *Искаха да станем територия / където хората са свободни / пък макар и простаци //*; *Ту без децата / ту и децата ше зедем //*; *Хем е по-удобно / хем пък / ако фсе пак решите да месите... //* *Я мине номера / я па не мине //* и др.).

Много често в неофициалното общуване **та, па, ама** (с фонетични варианти **ема, ма** и др.), **ами** (с фонетични варианти **еми, ми** и др.)³, **пък, ту – ту, хем – хем** (с фонетични варианти **ем, хем – ем, ем – хем, ем – ем**) и **я – я** се използват и като частици с цел усилване на изказа и изразяване на допълнителна експресия. И в тази си роля понякога те губят семантичните си нюанси и се конкурират в някои случаи. Например при изразяване на съгласие, задоволство, потвърждение и др. (*Та ас си го знам тва! //*; *Па първата част е верна //*; *Ема какъф мач е // не е истина! //*; *Еми да / съвсем различно е //*; *Пък може и „Лефски“ да са //*; *Хем верно усня / да му се не надяваш //*; *Ше го зема / я //*; *Шо да не го зема //*); при изразяване на изненада, учудване, недоумение и др. (*Та ти за първи път ли го чуваш? //*; *Па ного си отслабна!;* *Ама ас не знаех / какво ми се пениш! //*; *Ами как какво обичам / ас обичам народна музика //*; *Ти пък / не ме ли познаваш! //*; *Я стига / бе! //* *Верно ли сме първи!? //*); при увещаване, подкана и др. (*Та айде да почваме / кво чакаме? //*;

³ По-подробно за функцията на **ама, ами** и др. като прагматични маркери вж. у Й. Тишева (Тишева 2021: 269–278).

Па прибирай ги / шом си готова //; Ама няма ли да тръгваме?//; Ами ела де! //); за създаване на пауза в началото на изказа при колебание, при нежелание за отговор и при обмисляне на отговора (*Та... няма ли да закъснеем? //; Па... може / свободен съм //; Искаше / ма ... ас не приех //; Еми... обичам / да //; Пък... и ние не го очаквахме //; Я дойде / я ... не //*) и т.н.

Освен като лексикални заместители на книжовните конектори съюзните връзки *та, на, ама* (с фонетични варианти *ема, ма* и др.), *ами* (с фонетични варианти *еми, ми* и др.), *пък, ту – ту, хем – хем* (с фонетични варианти *ем, хем – ем, ем – хем, ем – ем*) и *я – я* се употребяват в конструкции, които са типична особеност на разговорната реч: в анаколути; в некомуникативни емоционални изказвания; в изкази, в които те се удвояват (най-често при хезитация); в рамкови конструкции; в подчинени изкази, които предхождат главния; в изказвания, които са съчинителни по форма, но могат да бъдат и подчинителни по функция и др.

Съюзите *та* (с фонетични варианти *тъ* и др.), *на* (с фонетични варианти *нъ* и др.), *ама* (с фонетични варианти *амъ, ъмъ, ам, ма, мъ, мъ* и др.), *ами* (с фонетични варианти *еми, ъми, ам, ъм, ми* и др.), *пък, ту – ту, хем – хем* (с фонетични варианти *ем, хем – ем, ем – хем, ем – ем*) и *я – я* с много от посочените синтактични задачи и роли се използват повсеместно и в българските диалекти. Откроява се равномерното разпространение на *та* в говори от различни части на българската езикова територия (североизточни, югоизточни, северозападни, югозападни диалекти и в говори от ятовия изоглосен пояс). Съюзът *на* също се употребява във всякакъв тип български диалекти, но по-често в западните и по-рядко в източните. Съюзните връзки *ама* и *ами* се откриват в български говори от всички части на езиковата територия (североизточни, югоизточни, северозападни, югозападни диалекти, в говори от ятовата изоглосна зона и в диалекти извън пределите на България). Съюзът *пък* се използва най-вече в източните български говори (североизточни и югоизточни). Спорадично *пък* се открива и в други говори като банатския (който също е пре-

димно източен по тип) и петричкия (който в голямата си част се включва в ятовия изоглосен пояс и притежава западни, но и източни диалектни особености), но като цяло **пък** е разпространен предимно на Изток, а на Запад основните съюзи за изразяване на противопоставителни и съпоставителни отношения са **ама**, **ами** и **па**. Това е основната причина в разговорната реч на западните българи съюзната връзка **пък** да не се употребява чак толкова често както гореспоменатите съюзи. Въпреки че е присъщ за неформалния език на хора от цялата езикова територия, отсъствието на съюза **пък** в западните диалекти предполага и по-рядкото му използване в устното общуване в сравнение с **ама** и **ами**. При съюзите **ту – ту**, **хем – хем** (с фонетични варианти **ем**, **хем – ем**, **ем – хем**, **ем – ем**) и **я – я** не се наблюдава значимо териториално ограничение. Те са разпространени в български говори от всички части на езиковата територия (североизточни, югоизточни, северозападни, югозападни диалекти, в говори от ятовата изоглосна зона и в диалекти извън пределите на България).

Съюзите **та**, **па**, **ама**, **ами**, **пък**, **ту – ту**, **хем – хем** и **я – я** са регистрирани и в редица произведения на художествената литература⁴, в които авторите ги включват като съюзи и в служба на частици в речта на своите герои, за да разкрият народния характер на техните изказвания (– **Та** то е умряло! – забележи калугерът.) (Ив. Вазов, „Една българка“); – **Не** знам, брате. **Четиридесет** ли съм, **петдесет** ли? **Па** може и шеесет да имам.) (Ел. Пелин, „Изповед“); (**Ама** да я ухапала, не я е ухапала, нали?; – **Е**, че младо е момичето. – Младо, **ами**; Но веднага **Моканина** се досети, че може съвсем да отчая тия хора, и каза: – **Пък** може да има. **Може**.) (Й. Йовков, „По жицата“); (– **Ами** че пак разходка, речи го, де! **Хем** разходка, **хем** буци да чукам! (Чудомир, „Фелдшерът“) и др., но понякога се откриват и в авторовата реч, когато писателят цели да подчертае разговорността и неофици-

⁴ По-подробно за ролята на гореспоменаните разговорни съюзи в литературни произведения вж. у В. Сашева (Сашева 2013: 50 – 60), М. Дурчова (Дурчова 2021: 133–141), Р. Цонев и М. Дурчова (Цонев, Дурчова 2021: 215–230) и др.

алността на своето общуване с читателя или като говорна особеност на региона, от който е родом самият писател (... *попипа с трепетна ръка сребърните плетени еполети на раменете му, **па** се подигна, **та** ги целуна.* (Ив. Вазов, „Дядо Йоцо гледа“); (*На шега го рекъл ротният, **ама** Съби от шега не разбира. **Пък** и младшият е и началник на патрула.*) (Чудомир, „Лъжлив Съби“); (*И не само проповядва, **ами** и праща убийци.*) (Д. Талев, „Гласовете ви чувам“); Алеко Константинов: (*Криво-ляво ти си готов, излизаш из каятата си и като се подпираш **ту** о едната, **ту** о другата стена, качиш се като замаян по стълбата, и ето те в салона; ... **па** си захапали цигарите и **хем** пушат, **хем** час по час цвъкат като същински шопи, **хем** си четат дневните газети; ... то кой знай как щеше да ме разбере: **я** за Сан Франциско, **я** Цинцинати!) (Ал. Константинов, „До Чикаго и назад“) и т.н.*

Редовното използване на **та**, **па**, **ама**, **ами**, **пък**, **ту** – **ту**, **хем** – **хем** и **я** – **я** (с фонетичните им варианти) в говори от различни географски области на България и в творчеството на най-популярните български писатели е една от основните предпоставки за навлизането и съхраняването на тези съчинителни съюзни връзки в разговорната форма на книжовния български език.

5. Заключение

Разговорните конектори **та**, **па**, **ама**, **ами**, **пък**, **ту** – **ту**, **хем** – **хем** и **я** – **я** имат широка употреба в устната комуникация и се откриват в специфични синтактични конструкции. Много често в разговорната реч те изпълняват еднакви или сходни семантико-синтактични задачи, което провокира появата на конкуренция между тях, независимо от това към коя група съчинителни съюзи – съединителни, противопоставителни (съпоставителни), съотносителни (разделителни), биват причислявани.

БИБЛИОГРАФИЯ

Дурчова 2021: Дурчова, М. Разговорните съюзи **ама**, **ами** и **пък** в тетралогията на Димитър Талев. – В: *Лингвистични проблеми*, кн. 2.

Г. Падарева-Илиева, Тодорова, Б. (отг. ред.). Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 133–141. // Durchova 2021: Durchova, M. Razgovornite sayuzi *ta*, *ami* i *pa*k v tetralogiyata na Dimitar Talev. – V: *Lingvisticzni problemi*, kn. 2. G. Padareva-Ilieva, Todorova, B. (otg. red.). Blagoevgrad: UI “Neofit Rilski”, 133–141.

Куцаров 1998: Куцаров, И. Морфология. – *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. София: Петър Берон. // Kutsarov 1998: Kutsarov, I. Morfologia. – *Savremenен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. Sofia: Petar Beron.

Сашева 2013: Сашева, В. Разговорните *ta* и *na* в художествения текст. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 9. Т. 2. Илиева, М. (отг. ред.). В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 50–60. // Sasheva 2013: Sasheva, V. Razgovornite *ta* i *pa* v hudozhestveniya tekst. – In: *Problemi na ushnata komunikatsia*, kn. 9. T. 2. Ilieva, M. (otg. red.). V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 50–60.

Тишева 2021: Тишева, Й. За систематизацията и функциите на прагматичните маркери. – В: *Лингвистични проблеми*, кн. 2. Г. Падарева-Илиева, Тодорова, Б. (отг. ред.). Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2021, 269–278. // Tisheva 2021: Tisheva, Y. Za sistematzatsiyata i funktsiite na pragmatichnite markeri. – V: *Lingvisticzni problemi*, kn. 2, G. Padareva-Ilieva, Todorova, B. (otg. red.). Blagoevgrad: UI “Neofit Rilski”, 2021, 269–278.

Цонев, Дурчова 2021: Цонев, Р., М. Дурчова. Разговорните съюзи *ta* и *na* в тетралогията на Димитър Талев. – В: *Проблеми на устната комуникация*, Т. 12. Илиева, М. (отг. ред.). В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 215–230. // Tsonev, Durchova 2021: Tsonev, R., M. Durchova. Razgovornite sayuzi *ta* i *pa* v tetralogiyata na Dimitar Talev. – V: *Problemi na ushnata komunikatsia*, Т. 12. Ilieva, M. (otg. red.). V. Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 215–230.